

Тернопільський національний економічний університет
Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота
з економічної теорії
на тему:
***«Індекс людського розвитку:
міжнародні зіставлення»***

Студента групи ФБС-21
Напрямок підготовки: Фінанси і кредит
Степанюка Ю.
Керівник

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ECTS _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____
(підпис) (прізвище та ініціали)
_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль 2016

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ДОБРОБУТ ЯК СИНТЕТИЧНЕ МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

РОЗДІЛ 2. ІЛР В СИСТЕМІ ПОКАЗНИКІВ АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

РОЗДІЛ 3. ПОЗИЦІЯ УКРАЇНКУ ЗА ОЦІНКАМИ ІЛР: ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ

РОЗДІЛ 4. ПІДВИЩЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В СТРАТЕГІЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Додаток 1

Додаток 2

Додаток 3

Додаток 4

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДОБРОБУТ ЯК СИНТЕТИЧНЕ МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ.....	7
РОЗДІЛ 2. ІЛР В СИСТЕМІ ПОКАЗНИКІВ АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	13
РОЗДІЛ 3. ПОЗИЦІЯ УКРАЇНКУ ЗА ОЦІНКАМИ ІЛР: ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ.....	20
РОЗДІЛ 4. ПІДВИЩЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В СТРАТЕГІЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	27
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	39
Додаток 1.....	42
Додаток 2.....	43
Додаток 3.....	44
Додаток 4.....	45

ВСТУП

Постановка проблеми: прагнення до покращення умов життєдіяльності спонукає суспільство орієнтуватися не на кількісне економічне зростання, а на зростання якісне. Головною рисою економіки під впливом глобалізації стане конкуренція між країнами за якість життя, яка забезпечує формування та розвиток людського капіталу та визначає позиції країни на міжнародній арені.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку важливе значення мають принципи управління суспільством, які забезпечують пошук «шляхів якісного покращення життєвих умов людини».

Новизна теми. Українськими вченими висвітлюються різноманітні проблеми людського розвитку на мікро- та макрорівнях: освіта, здоров'я, інвестиції у ці складові, державне фінансування тощо. Однак незважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених даній тематиці та їх глибину, проблема визначення рівня реалізації людського потенціалу на основі як об'єктивних так і суб'єктивних показників залишається недостатньо вивченою.

У працях закордонних і вітчизняних дослідників здійснювалися спроби всебічного, комплексного визначення рівня життя як умови сталого розвитку. Але єдиної, загальноновизнаної позиції не напрацьовано й до сьогодні при наявності ґрунтовних розробок у сфері математичного моделювання та довгострокового прогнозування шляхів подолання бідності, обговорення пропозицій відомих експертів-практиків щодо головних напрямків піднесення благополуччя людей.

Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів рівня життя населення в Україні здійснили: Д. П. Богиня, А. В. Базилюк, В.О.Мандибуря, Д. І. Манцуров, О. М. Гладун, О. А. Грішнова, А. В. Переверзева, С. І. Пирожков, І. І. Проніна, О. О. Стрижак тощо.

Практика застосування статистичних методів і моделей для вивчення соціально-економічних явищ та процесів, у тому числі рівня життя населення, була відображена в наукових розробках О. С. Власюка, Е. В. Галицької, В. М. Гейця, Е. М. Лібанової, Р. М. Моторина, О. В. Макарової, О. І. Черняка.

Вагомий внесок у процес визначення категорії «рівень життя» зроблено вітчизняними вченими-економістами та дослідниками-практиками. Провідна роль тут належить науковому колективу Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи на чолі з академіком НАН України Е. М. Лібановою. Теоретично-дослідницькі роботи колективу отримали загальне визнання, а методика обрахунку інтегрального індексу регіонального розвитку набула офіційного статусу.

Першим, хто звернувся до поняття «рівень життя», був К. Маркс. Досліджуючи економічні та соціально-політичні риси традиційного рівня життя, він пов'язував їх з матеріальними, фізіологічними та соціальними потребами. Рівень задоволення цих потреб, на думку К. Маркса, повинен узгоджуватися із соціально-економічними умовами життя населення та формувати сприятливу суспільно-психологічну атмосферу в державі.

Значний внесок у сучасне тлумачення «рівня життя» та формування людського капіталу зробив Амартія Сен – в опублікованій ним ще у 1976 р. праці «Свобода, однастайність та права» зазначено, що питання рівності та справедливості потребують порівняння благополуччя різних людей. А. Сен не відкидав позитивного значення благополуччя та матеріальних статків у житті людини, але провідними факторами вважав додержання прав і свобод особистості, можливості гуманітарного розвитку, самореалізації в наявних суспільних умовах. Отже, метою розвитку є природне, довге і повноцінне життя здорової освіченої та задоволеної людини.

Мета. Дослідження індексу людського розвитку, особливості його обчислення, значення для підвищення рівня життя населення; визначення рейтингу України за показником ІЛР серед інших країн світу; обґрунтування необхідності інвестицій в людський капітал.

Об'єктом дослідження є процес виміру індексу людського розвитку.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні засади виміру індексу людського розвитку та ефективності інвестування в людський капітал.

Методи дослідження. Для досягнення мети роботи використано низку загальнонаукових і спеціальних методів дослідження:

історико-логічний метод – для дослідження еволюції сутності категорії «людський капітал», «людський розвиток» та ін;

класифікаційно-аналітичний метод – для розробки системи класифікації інвестицій в людський капітал, визначення результатів та витрат інвестування;

економіко-математичні методи – для розрахунку індексу людського розвитку;

метод **теоретичного обґрунтування** – для визначення наукових підходів та методологічних засад дослідження обрахунку індексу людського розвитку;

графічно-аналітичний метод – для наочної ілюстрації досліджуваних соціально-економічних явищ і процесів;

методи статистичного аналізу – застосовувалися під час дослідження рівня індексу людського розвитку за деякий період.

Завдання

- ✓ провести аналіз методів виміру добробуту країни;
- ✓ дослідити аспекти виміру індексу людського розвитку як одного з показників аналізу добробуту країни;
- ✓ визначити позицію України в оцінках ІЛР
- ✓ визначити роль інвестицій у людський капітал в стратегіях розвитку України.

РОЗДІЛ 1. ДОБРОБУТ ЯК СИСТЕТИЧНЕ МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ЯВИЩЕ

Проблема вимірювання добробуту була сформульована в науковій літературі ще в часи становлення класичної школи політекономії. Але якщо А. Смітом добробут ототожнювався з національним доходом (або багатством) і вимірювати його було відносно нескладно, то в процесі подальшої трансформації уявлень щодо сутності добробуту його вимірювання стало дещо проблематичним. Між тим оцінка динаміки даного показника якості життєдіяльності населення є основою для прийняття політичних рішень в соціально-економічній сфері. Вона дозволяє визначити якість заходів державної політики, спрямованих на підвищення добробуту, і повинна бути аргументом для їх коригування.

Синтетичний показник (від франц. *Synthesigis* - з'єднання) – узагальнюючі показники, що характеризують економічний об'єкт, економічну систему в цілому, в органічному єдності її частин.

Більшість макроекономічних показників є синтетичними, отриманими за допомогою синтезу мікроекономічних показників.

Будь-який узагальнювальний, синтетичний показник завжди складна проблема. На думку фахівців, єдиний показник рівня життя нині не є ні можливим, ні бажаним на макроекономічному рівні. На мікрорівні проблема зводиться до виміру тих складових рівня життя, які можуть бути кількісно визначеними. Забезпеченість населення життєвими благами залежить від величини реальних доходів; міра задоволення потреб оцінюється на основі зіставлення розрахункових і реальних споживчих бюджетів сімей. Розподіл населення по доходах ґрунтований на розмежуванні низько-, середньо- і високодоходних груп сімей, кожна з яких має свій раціональний споживчий бюджет. На основі аналізу величини і структури витрат низько прибуткових груп населення розраховують бюджет мінімуму матеріальної забезпеченості і межі бідності.

Бідність прямо пов'язана з нерівномірністю розподілу доходів і майна. В той же час бідність не піддається точному визначенню (так само як щастя і благополуччя). У найзагальнішому вигляді ідентифікація бідності ґрунтована на

зіставленні строго певного набору потреб і можливостей їх задоволення для певних груп населення. Потреби оцінюються на основі так званих споживчих кошків, диференційованих за прибутковими, віковими, професійними і іншими ознаками. Мінімальні споживчі бюджети як основа для ідентифікації бідності у свою чергу диференційовані і розраховуються як бюджети фізіологічного мінімуму, як мінімум підтримка здоров'я і благопристойності, як бюджети мінімального достатку. Мінімальний достаток - це ті межі сімейного доходу, за якими не забезпечується відтворення суспільно-прийнятних умов існування, на його основі визначається поріг бідності і розраховується прожитковий мінімум.

Кількісна оцінка порогу бідності здійснюється на основі даних про вартість продуктів харчування, виходячи з раціональних норм споживання і частки витрат на живлення в сімейних бюджетах. Виявлено, що низько прибуткові сім'ї витрачають на живлення відносно більше засобів, ніж високодоходні. Питома вага вартості харчування залежить також від розміру сімей : нечисленні сім'ї витрачають на живлення відносно більше, ніж сім'ї більшої чисельності. Логіка взаємозв'язку вартості харчування і порогу бідності полягає в тому, що якщо низько прибуткова сім'я витрачає на живлення $1/n$ частину свого бюджету, то поріг бідності дорівнюватиме вартості живлення, помноженій на n .

Проблема виміру бідності заснована, кінець кінцем, на тому крузі потреб, задоволення яких визнається суспільно необхідним. Фактична інформація про бідні верстви населення показує, що бідність нерівномірна серед різних груп населення молодих і літніх, сімейних і самотніх, зайнятих і безробітних. Поширення бідності різне між міським і сільським населенням, в різних територіальних і природно-кліматичних регіонах, між різними етнічними групами населення.

Те, що вважається бідністю в одній країні, розцінюється як достатній рівень комфорту в іншій. Проте, навіть Ріккардо у своїх працях не лише добре розумів, що необхідна або природна межа заробітної плати зовсім не встановлюється якимось залізним законом, але що ця межа визначається місцевими умовами і звичками кожного місця і кожного часу. Він, далі, гостро усвідомлював значення

більш високого рівня життя і закликав " поборників гуманності додавати сили до того, щоб зміцнювати серед шарів трудящих рішучість не допускати падіння заробітної плати до рівня, ледве достатнього для забезпечення одних тільки насущних життєвих засобів".

Раніше економісти, прибічники класичної школи, вважали, що розподіл доходу неможливо змінити. Вони говорили, що спроби впоратися з бідністю за допомогою державного втручання в економіку були безглуздими і могли просто привести до зниження загального національного доходу.

До кінця дев'ятнадцятого століття політичні лідери Західної Європи зробили кроки, що стали історичною поворотною точкою в економічній ролі уряду. Бісмарк в Німеччині, Гледстон і Дізраелі у Великобританії, а потім Рузвельт в США ввели в життя нове поняття відповідальності уряду за добробут населення. Це була держава добробуту, в якому уряд змінює напрям дії ринкових чинників для того, щоб захистити людей від певних непередбачених обставин і гарантувати їм мінімальний життєвий рівень.

Важливими умовами існування держави добробуту є: державні пенсії, страхування від нещасних випадків і хвороб, а також від безробіття, програми по забезпеченню продуктами харчування і житлом, допомога сім'ям і матеріальна допомога певним групам населення.

Учені пропонують безліч варіантів того, як можна впоратися з бідністю. Різні підходи часто відбивають різні погляди на витоки бідності. Прибічники сильних державних дій розглядають бідність як результат соціальних і економічних умов, з якими незаможні не можуть впоратися. Вони вказують на недоїдання, погану освіту, розбиті сім'ї, дискримінацію, відсутність можливості працювати і шкідливе оточення як центральні визначальні чинники бідності.

Дані по різних країнах демонструють, що нерівність починає рости у міру економічного розвитку, а потім зменшується. Найбільші показники нерівності - коли розкіш і достаток співіснують з жорстокою убогістю - мають місце в країнах з середніми доходами, зокрема в країнах Латинської Америки - Перу, Панамі, Бразилії і Венесуелі. У цих країнах на долю бідної частини населення доводиться

лише 2% загального доходу, тоді як найбагатші 10% отримують 40% загального доходу.

Крім основних макроекономічних показників деякі організації розраховують ще й альтернативні, які враховують ті показники, які важливі для оцінки саме добробуту населення. До таких показників відносять трикутний індекс добробуту нації та міжнародний індекс щастя(МІЩ)

Трикутний індекс добробуту націй (Wealth of Nations Triangle Index) розроблений Money Matters Institute вперше був представлений після Всесвітнього саміту по соціальному розвитку, що відбувся в 1995 році в Копенгагені. Тоді політичні лідери, представники міжнародних організацій і провідні фінансисти прийшли до думки про необхідність розробки незалежного способу виміру і визначення стану країн відносно загальноприйнятих норм і стандартів розвитку людини, що розвиваються.[14]

Розрахунок Трикутного індексу добробуту націй здійснюється за умови, що запорукою добробуту певної країни є збалансований розвиток економіки, соціального середовища і інформаційної інфраструктури. При оцінці кожної з цих трьох категорій враховується ще 21 змінна. Найвищий бал для кожної категорії - 800, отже, загальний максимально можливий бал - 2400. Для порівняння, загальний індекс 5 розвинених націй (Японії, Нідерландів, Сінгапуру, Іспанії і США) складає 1908 балів. Їх економічна складова дорівнює 651 балам, соціальне середовище оцінене в 634 бали, тоді як оцінка інформаційної інфраструктури складає 624.

Цей індекс дає порівняльну оцінку потенціалу економічного і соціального розвитку окремо взятої нації. На сьогодні в розрахунок індексу входять 70 країн, що вважаються в міжнародному інвестиційному співтоваристві ринками", що "розвиваються, або що продемонстрували значні досягнення в соціальному розвитку, що вже є сильним аргументом для потенційних інвесторів.

Міжнародний індекс щастя (Happy Planet Index) - являє собою індекс, що відображає добробут людей та стан навколишнього середовища в різних країнах світу, який був запропонований New Economics Foundation (NEF) в липні 2006

року. [17] Головне завдання індексу відобразити «реальний» добробут націй. Для порівняння рівня життя в різних країнах використовується значення ВВП на душу населення або ІЛР, але ці індекси не завжди можуть відобразити реальний стан речей. Зокрема порівняння значення ВВП вважається недоречним, оскільки кінцева мета більшості людей не бути багатими, а бути щасливими та здоровими.

Міжнародний індекс щастя (МІЩ) ґрунтується на загальних утилітарних принципах, що більшість людей хочуть прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального добробуту своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси, не завдаючи шкоди довкіллю. Для розрахунку індексу використовуються три показники: суб'єктивна задоволеність життям людьми, очікувана тривалість життя і так званий «екологічний слід».

Вперше МІЩ був розрахований у 2006 році, до нього увійшли 178 країн. Україна посідає 174 місце з результатом 22,21. Враховуючи, що найвище значення в рейтингу оцінено в 68,21 можна зробити висновок про те, що добробут українців на досить низькому рівні. Вдруге розрахунок проводився в 2009 році, до нього увійшли 143 країни. За підсумками 2009 року, "найщасливішими" країнами, виявилися: Коста-Ріка, Домініканська республіка та Ямайка. "найнещасливішими": Зімбабве, Танзанія та Ботсвана. Що ж до України, то в рейтингу 2009 року наша країна посідає 95 сходинку зі значенням 38,1. Враховуючи тенденцію хотілось би, щоб при наступному розрахунку цього індексу місце України було кращим. [17]

Головне завдання держави – робити життя людей комфортнішим, збільшуючи їхні доходи, та справедливим, захищаючи їхні права. Існують різні думки щодо впливу держави та окремої людини на показники добробуту країни. Також потрібно враховувати як об'єктивні так і суб'єктивні показники людського капіталу, тому що їх сукупність реально відображає рівень і якість людського капіталу, що визначає не тільки кількісні параметри людського розвитку, а й якісні, тобто те, наскільки людина комфортно та вільно відчуває себе в державі [11, 205].

Отже, державна політика повинна бути спрямована на підвищення показників добробуту країни, це дозволить кожному українцю бути задоволеним своїм життям, а Україні зайняти достойне місце на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 2. ІЛР В СИСТЕМІ ПОКАЗНИКІВ АНАЛІЗУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Перша Доповідь про людський розвиток, опублікована ПРООН у 1990 році, докорінно змінила підходи до бачення перспектив розвитку країни як політиками, урядовцями, представниками міжнародних організацій, так і науковцями, в першу чергу – економістами. Доповідь запропонувала нову концепцію розвитку – концепцію людського розвитку, – підкресливши, що прогрес людства залежить не лише від національних доходів країн.

Людський розвиток не обмежується лише подоланням бідності, а передбачає врахування потреб тих людей, які не є бідними, але можуть бути недостатньо освіченими, зазнавати дискримінації або не мати доступу до послуг охорони здоров'я. Людський розвиток виходить за межі зростання національного доходу; він передбачає створення такого середовища, в якому людина має можливість повністю розкрити свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії зі своїми потребами та інтересами [23, 25].

Існує низка загально визнаних світовою спільнотою показників розвитку людського потенціалу, до яких, зокрема, відносяться:

- 1) висока і зростаюча очікувана тривалість життя при народженні;
- 2) низька та спадна захворюваність поряд з адекватним та доступним за цінами медичним обслуговуванням;
- 3) високі та зростаючі можливості отримання освіти та рівень освіченості населення;
- 4) особиста та економічна безпека громадян, соціальних груп, регіональних соціальних утворень;
- 5) наявність можливості працювати за гідну винагороду;
- 6) рівні права на соціальну підтримку та доступ до соціальних благ;
- 7) сприятливий стан навколишнього середовища з низьким та таким, що зменшується, рівнем забруднення тощо [14, 17-18].

Головні цілі людського розвитку мають три напрямки підвищення: по-перше, тривалість життя, підтримуючи задовільний стан здоров'я, по-друге, одержання

освіти, яка відповідає сучасним вимогам, по-третє, забезпечення належного рівня життя.

На основі розрахованих показників людського розвитку визначаються передові та відсталі у даній сфері людського розвитку країни й аналізуються конкретні напрями державної політики і соціально-економічні програми.

Індекс людського розвитку був розроблений у 1990 році пакистанським економістом Мабубом ель Хаком і використовується з 1993 року ООН в щорічному звіті для розвитку людського потенціалу.

При підрахунку індексу людського розвитку враховують три види показників:

- Середня тривалість життя при народженні – оцінює довголіття.
- Індекс освіти: рівень грамотності дорослого населення країни і сукупна частка учнів та студентів.
- Рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення при паритеті купівельної спроможності в доларах США [21].

Концепція людського розвитку створювалася програмою розвитку ООН саме для сприяння людського розвитку на міжнародному рівні. У зв'язку з цим методологія розрахунку індексу людського розвитку за програмою ООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівнювані дані в усіх країнах. Кожен з них покликаний кількісно виразити один з ключових напрямків людського розвитку, це зображено на рисунку 1 (Додаток 1).

Це саме ті три виміри, які відображають ключові можливості у забезпеченні всього процесу людського розвитку: прожити довге й здорове життя (вимір – довголіття); набути, розширювати й оновлювати знання (вимір – освіченість); мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір матеріального рівня життя).

В основі виокремлення саме цих вимірів – принцип безумовності вибору, згідно з яким кожна людина, маючи можливість обирати, безумовно надасть перевагу тривалішому життю, вищому рівню освіти і більшому матеріальному

достатку. Водночас зрозуміло, що фактично людина обирає не просто триваліше життя, вищий рівень освіти і більший достаток, а й усі ті блага та переваги, що з цим пов'язані[15].

Для трьох основних вимірів людського розвитку ПРООН розроблена система базових показників, які регулярно розраховуються для майже усіх країн світу. Всі ці показники є стимуляторами людського розвитку, тобто збільшення показника означає розширення можливостей людського розвитку, а зменшення показника – звуження можливостей.

1) Індекс тривалості життя (life) обчислюється за формулою:

$$I_{\text{life}} = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

Де X_i - очікувана тривалість життя при народженні населення i -тої території;

$X_{\max}$ - максимальне значення показника (прийняте на рівні 85 років);

$X_{\min}$ - мінімальне значення показника (прийняте на рівні 25 років).

Вимір довголіття відображає можливість людей прожити тривале й здорове життя. Хоча прямого зв'язку між довголіттям і здоров'ям населення немає (наприклад, нерідко молоді та здорові люди гинуть у військових конфліктах, а хронічно хворі з допомогою медицини живуть довго), однак будь-яке продовження життя в загальному випадку бажане для людей. Значення продовження життя полягає у загальній переконаності у тому, що тривале життя цінне як саме по собі, так і з огляду на різні непрямі переваги, тісно пов'язані з більшою тривалістю життя, наприклад, з огляду на можливість більше скористатися перевагами освіти, високого рівня життя і т. ін. Виміром довголіття обрано показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. Він розраховується майже для всіх країн за зіставною методикою і виражається, як правило, в роках. Середня очікувана тривалість життя при народженні характеризує середній показник тривалості життя стосовно новонароджених у даному році, якщо б їм довелося прожити все життя в умовах даного рівня смертності [4, 94].

2) Індекс рівня освіченості (educ) обчислюється за формулою:

$$I_{educ} = \frac{(2 \cdot I_{adult} + I_{child})}{3}$$

де I_{adult} - індекс грамотності дорослого населення;

I_{child} - індекс сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку.

Показник освіченості також важливий не лише сам по собі. Цей вимір людського розвитку відображає можливості людей набувати знання і здібності для повноправної та багатогранної участі в житті сучасного суспільства та значимого особистого внеску в це життя.

Завданням освіти з одного боку є забезпечення особистого розвитку людини, а з іншого — перетворення людського потенціалу у трудовий потенціал за допомогою системи професійної підготовки [5, 27].

У сучасних умовах цінність освіченості є особливо високою і дедалі зростає у міру розвитку науково-технічної революції та інтелектуалізації праці. Особливістю цього показника є те, що він складається з двох компонентів: досягнутого рівня грамотності дорослого населення та сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку. У кінцевому рахунку зазначені складові показника освіченості беруться з ваговими коефіцієнтами.

При побудові цього показника виходять з того, що грамотність є необхідною передумовою здобуття освіти, першим кроком навчання, і тому міра грамотності (частка грамотних у загальній чисельності населення, старшого за 15 років) має бути важливішим серед показників даного виміру людського розвитку, тому більша вага (2/3) надається досягнутому рівню грамотності дорослого населення. Щодо економічно розвинутих країн, то рівень грамотності – лише мінімальна характеристика освіченості населення. Тому цей показник у межах того самого виміру освіченості доповнено показником сукупної частки учнів (сукупного валового контингенту учнів, або повноти охоплення навчанням) [4, 95].

Другій складовій показника рівня освіченості надається менша вага (1/3). Сукупна частка учнів розраховується як відношення загальної чисельності людей,

які розпочали навчання на всіх рівнях (від початкової школи аж до післядипломної освіти) впродовж даного року до загальної чисельності населення відповідного віку. Межі цього віку звичайно беруться від 5 до 24 років, але в конкретному випадку можуть залежати від країни.

3) Індекс скоригованого реального ВВП (I_{inc}) на душу населення обчислюється за формулою:

$$I_{inc} = \frac{\lg x_i - \lg x_{min}}{\lg x_{max} - \lg x_{min}}$$

де X_i - скоригований реальний ВВП у розрахунку на рік (за паритетом купівельної спроможності) на душу населення i -тої території;

X_{max} - максимальне значення показника (прийняте на рівні 40 000 доларів на рік);

X_{min} - мінімальне значення показника (прийняте на рівні 100 доларів на рік).

Показник матеріального рівня життя має відображати можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи ведення здорового способу життя, забезпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією й участь у житті суспільства [8, 172].

Цей вимір, безумовно, є найскладнішим для оцінки та трактування людського розвитку. ПРООН наголошує, що матеріальний стандарт життя (або персональне багатство) лише відкривають для людини можливості, однак не визначають використання цих можливостей. Матеріальний рівень життя у розрахунку ІЛР характеризується скоригованим реальним (розрахованим за паритетом купівельної спроможності національної валюти) валовим внутрішнім продуктом (ВВП) на душу населення[25].

Для принаймні часткового згладжування суперечностей ВВП на душу населення як показника людського розвитку використовуються певні методичні прийоми. По-перше, ВВП на душу населення перераховується в міжнародну валюту (на практиці – долар США) не за офіційним обмінним курсом, а за паритетом купівельної спроможності, який визначається кількістю одиниць національної валюти, необхідною для придбання певного «кошика» товарів і

послуг, аналогічного тому, який можна купити на 1 долар у США. По-друге, для врахування спадної корисності доходу, що зростає, використовується процедура нормування ВВП за десятковим логарифмом. У такому розрахунку будь-який приріст доходу дисконтується, однак має певну цінність, а зменшення граничної корисності відображається специфікою самої логарифмічної функції.

Зростання рівня доходів розглядається в концепції людського розвитку як один з основних засобів, що сприяють розширенню можливостей людини та підвищенню рівня добробуту. Однак дохід не є мірилом людського щастя. Його недостатньо для задоволення багатьох нагальних потреб, що сягають за межі матеріального добробуту. Так, історія демонструє чимало прикладів, коли збільшення національного багатства не супроводжувалося належною мірою розширенням людської свободи, зміцненням здоров'я людей чи підвищенням безпеки їхнього життя [4, 242].

Отже, для кількісного представлення трьох базових вимірів людського розвитку використовуються такі індикатори: середня очікувана тривалість життя при народженні (показник довголіття); частка грамотних серед населення 15 років і старшого та сукупна частка учнів серед населення відповідного віку (показники освіченості); скорегований реальний ВВП на душу населення (показник матеріального добробуту). Перераховані індикатори вимірюються різними одиницями вимірювання, змінюються вони нерівномірно та нерідко різноспрямовано.

Тому у загальному вигляді індекс людського розвитку (Human development index – HDI) розраховується за формулою простого середнього арифметичного індексу тривалості життя, індексу рівня освіченості та індексу скорегованого реального ВВП на душу населення:

$$I_{LP}(\text{HDI}) = \frac{I_{\text{life}} + I_{\text{educ}} + I_{\text{inc}}}{3}$$

Тож показник ІЛР для кожної країни свідчить про те, скільки ще належить зробити цій країні для досягнення певних цілей – середньої тривалості життя 85 років, повної грамотності населення та суцільного охоплення навчанням молоді і

рівня середньорічних доходів на душу населення у розмірі 40 000 доларів за паритетом купівельної спроможності національної валюти. Чим досягнення даних цілей ближче тим ближчим є значення ІЛР до одиниці. Система числових показників вимірювання рівня людського розвитку, яка використовується програма розвитку ООН для більшості країн, далека від досконалості, у зв'язку з чим вона не лише постійно вдосконалюється, а й постійно підлягає критиці. Проте вона чітко обґрунтована теоретично та обумовлена наявністю статистичних даних, порівнюваних для практично всіх країн світу.

РОЗДІЛ 3. ПОЗИЦІЯ УКРАЇНИ ЗА ОЦІНКАМИ ІЛР: ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ.

Після здобуття незалежності Україна пройшла крізь дуже важку соціально-економічну кризу, протягом якої критично зменшився рівень життя людей і погіршилися всі без винятку економічні показники. Проте з 1999 р., за офіційними даними, почалося економічне зростання[19].

Зрозуміло, що різке погіршення умов людського розвитку і, відповідно, різкий спад його показників були викликані в Україні перехідними процесами, передусім глибокою соціально-економічною кризою.

Україна стала першою країною у Центральній та Східній Європі, а також першою серед держав СНД, яка підготувала Національний звіт з людського розвитку, котрий побачив світ у 1995 р. З 2003 р. звіт «Людський розвиток в Україні» видається українською мовою під егідою Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України [14, 121].

Починаючи з 1995 року, Програма розвитку ООН в Україні за допомогою регулярних національних звітів щодо людського розвитку постійно прагнула привернути увагу політиків та громадськості до ситуації, яка існує в державі в сфері соціального і економічного розвитку.

Україна добилася прогресу у сфері збільшення доходів населення, в освіті та охороні здоров'я. Певний успіх досягнуто в галузі гендерної політики. В галузі охорони здоров'я серйозним недоліком з погляду виконання завдань залишається швидке збільшення кількості випадків ВІЛ-інфекції, зростання смертності в результаті СНІДу і розповсюдження туберкульозу.

На момент набуття Україною незалежності, індекс людського розвитку був вищий, а ніж європейський та центральноазійський (0.714 проти 0.701), а на даний час він нижчий на 0.31 (0.740 проти 0.771).

Найвищий наш показник – рівень освіти завжди позитивно впливав на імідж країни, адже за світовим рейтингом грамотності ми знаходимося на 29 місці, проте економічні показники, які визначають рівень життя населення (0.615 – Україна, для порівняння в нашої сусідки Білорусії – 0.723), негативно

позначаються на індексі розвитку людського потенціалу, відкидаючи нашу державу в рейтингу до середньостатистичних показників латиноамериканських держав це показано в таблиці 2 (Додаток 3).

Освітній компонент ІЛР складається з двох частин: індексу грамотності дорослого населення (віком від 15 років) та індексу сукупної частки учнів (ІСЧУ). Індекс грамотності дорослого населення для України є традиційно високим, останні три роки він знаходиться на рівні 99,6 %, що цілком узгоджується із середнім рівнем цього показника в країнах Східної Європи і СНД. Разом з тим, Всеукраїнський перепис населення 2001 р. виявив в Україні 235 639 осіб неписьменних (0,49 % населення), включаючи 14 961 осіб віком від 10 до 19 років. Важливим для України резервом підвищення рівня людського розвитку є рівень охоплення навчанням населення відповідного віку, що відображається індексом сукупної частки учнів. З 1992 по 1994 р. цей показник дещо знизився, з 73,7 % у 1992 р. до 72,4 % у 1994 р. (тобто на 1,8 %). Це падіння можна пояснити глибокою економічною кризою, внаслідок якої молоді люди замість того, щоб навчатися, змушені були шукати заробіток. Але починаючи з 1995 р. цей показник впевнено зростає і в 2012 р. досяг рівня 84 %, що відповідає середньому рівню розвинених країн [3, 101].

Зважаючи на негативну динаміку рейтингу серед країн світу за досліджуваним індексом (2010 – 69 місце, 2012 – 78 місце), стає зрозумілим, що за умови погіршення якості освіти (доступності), збереження сучасного стану економіки та медицини – наша країна географічно знаходячись в Європі, надалі поступатиметься у світових рейтингах країнам з менш розвинених частин світу [22].

Україна в розрахунках ІЛР-2013 серед 187 країн перебуває на 78-му місці (з величиною індексу 0,740 при середньосвітовому – 0,694), тоді як у попередній доповіді ПРООН вона була на 76-му. Але в поясненнях зазначається, що в нинішньому дослідженні було трохи змінено методологію розрахунків.

За період з 1990 до 2012 рр. значення ІЛР України зросло з 0,714 до 0,740, або на 4 відсотки чи в середньому приблизно на 0,2 відсотка за рік.

У табл. 3 (Додаток 4) відображений прогрес України за кожним із показників ІЛР. За період з 1980 до 2012 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,5 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року, очікувана тривалість навчання збільшилася на 2,9 року. ВНД на душу населення в Україні за період з 1990 до 2012 р. зменшився приблизно на 22 відсотки [23] .

До доповіді 2013 року додано також два рейтинги з експериментальними показниками: індекс багатовимірної бідності та індекс гендерної нерівності. В Україні індекс гендерної нерівності за 2012 рік становить 0,338, що ставить її на 57-ме місце серед 148 країн. Зокрема, за підрахунками ООН, в Україні жінок у парламенті всього 8% (натомість, середній показник у країнах Європи і Центральної Азії – 16,7%) [2, 33].

Показник індексу багатовимірної бідності є виразником найповнішої картини життя людини. Для його визначення враховують не лише доходи, а й освіту, рівень медичних послуг, доступ до чистої води та ін. У 104 країнах, дослідження за індексом багатовимірної бідності, приблизно 1,56 млрд. осіб (а це понад 30% населення) перебувають за межею багатовимірної бідності. В Україні ж 2,2% населення живуть у багатовимірній бідності, а ще 1% – вразливі та зазнають цієї тенденції [6, 37].

Традиційно, у нас відзначаються дуже низькі, гірші від середньосвітових, показники тривалості життя та ВНД на душу населення. Досить високі – на рівні більшості розвинених країн – показники з освіти.

У таблиці ІЛР з доповіді ПРООН 2013 наводяться дані щодо загального ІЛР і чотирьох його складових для України, ряду зарубіжних країн, а також середньосвітові показники[3].

Як і в дослідженнях попередніх років, перше місце в ІЛР посідає Норвегія (величина індексу 0,955), друге – Австралія (0,938), на третю позицію з четвертої перемістилися США (0,937), потіснивши в «трійці призерів» Нідерланди (0,921).

В Україні середня очікувана тривалість життя знизилась за період 1990—2000 рр. з 69,8 до 67,4 років. Це скорочення було зумовлене різними причинами. Економічний і психологічний тягар перехідного періоду істотно підвищили рівень

стресогенних чинників для українських громадян і сприяли розвитку таких негативних явищ, як збільшення рівня захворюваності, отруєння алкоголем, зловживання наркотиків, збільшення нещасних випадків, самогубств тощо[23].

Починаючи з 2000 р. середня очікувана тривалість життя почала збільшуватися, що стало індикатором закінчення шокового періоду кризи. У 2012 р. середня очікувана тривалість життя становила 68,8.

За наведеними у доповіді ПРООН вочевидь заниженими даними, у 2012 р. тривалість життя в Україні становила тільки 68,8 року і була навіть меншою за середню по світу (70,1 року), перебуваючи в рейтингу разом із Монголією на 122–123-му місці десь після Непалу, Бангладеш, Фіджі і Мікронезії [20].

Фактично ж тривалість життя при народженні в Україні в останні роки підвищилася з 68,3 року в 2008–2009 рр. до 70,44 – у 2009–2010 рр. і 71,02 року – у 2011-му. Швидше за все, цей показник був заниженим, ніж 2011-го.

Раніше наш Держкомстат звертався в ПРООН із приводу заниження цих даних, але домогтися необхідних виправлень не вдавалося. Втім, цього і слід було очікувати, тому що вони (дані) збираються не в ПРООН, а в департаменті народонаселення Секретаріату ООН. Оскільки в доповідях ПРООН уже протягом кількох років по Україні значно занижується цей найважливіший демографічний показник (а звідси й ІЛР, і рейтинг України в цьому індексі), треба більш наполегливо і цілеспрямовано домагатися виправлення занижених даних, підключивши до цього вітчизняний МЗС і постпредство при ООН. Слід усвідомлювати, що розміщені в авторитетних доповідях ПРООН (а вони видаються 11 мовами і поширюються по всьому світу) занижені дані щодо тривалості життя в Україні підривають наш і без того не надто високий імідж за кордоном [24].

Слід зазначити що у нас дуже високий рівень смертності серед людей працездатного віку, особливо він високий у чоловіків. І зниження смертності в цих вікових групах є найбільшим «резервом» загального підвищення тривалості життя.

За даними 2011 року, в Україні, серед громадян віком 15-60 років коефіцієнт смертності на тисячу населення становив 395 у чоловіків і 148 у жінок. Ці показники значно вищі, ніж у багатьох країнах, наприклад, у ФРН відповідно – 99 і 53, Франції – 117 та 54, Італії – 77 і 41, Великобританії – 95 і 58, Японії – 86 і 42.

Слід зазначити, що одним з необхідних інструментів для здійснення ефективної політики людського розвитку служать дані, отримані при проведенні переписів населення. У нас він, відповідно до чинного законодавства, мав відбутися ще у 2010 р., але відкладався з посиланням на брак коштів. Жаль, що влада, очевидно, має тверде переконання, що для нас значно важливіше. і престижнішою, наприклад, підготовка до проведення в Україні першості світу з баскетболу в 2015 р., тоді як проведення перепису населення можна спокійно відкласти[16].

Якщо розглядати показник ВВП, то результати економічного розвитку України за 21 рік державної незалежності виявляються одними з найгірших серед усіх країн світу.

За даними статистичного департаменту Секретаріату ООН, за 1990-2011 рр. світовий ВВП зріс у 1,74 разу. А в Україні він у 2011 р. становив лише 69,3% від рівня 1990 р. Напевно, неможливо собі навіть уявити, щоб в Україні, наприклад, у 1966 р. (тобто через 21 рік після закінчення війни, під час якої, крім інших руйнівних лих, було затоплено шахти, підірвано Дніпрогес, зруйновано тисячі заводів і сотні тисяч житлових будинків), ми були б ще далекі від досягнення навіть довоєнного рівня розвитку економіки. Серед 209 країн, щодо яких є дані ООН про динаміку реального ВВП за 1990–2011 рр., за цей період лише в Молдові (61,1%). Тобто Україна за цим найважливішим економічним показником – на 207-му місці. Навіть у країнах, що пережили руйнівні внутрішні конфлікти, він був вищим, ніж в Україні: у Грузії – 73,8%, Таджикистані – 88,8, Сербії – 73,8, Косово – 77,0, Чорногорії – 109,7, а в Афганістані – 191,9% [24].

ПРООН при визначенні ІЛР використовує не більш поширений у національній і світовій статистиці показник валового внутрішнього продукту (ВВП), а близький до нього за економічним змістом показник валового

національного доходу. Він відрізняється від ВВП тим, що не включає результатів економічної діяльності не резидентних економічних одиниць і включає діяльність резидентів цієї країни в зарубіжних державах. Для більшості країн, окрім нафтодобувних, показники ВВП і ВНД відрізняються не більш як на 2–3%. ВНД визначається в доларах не за офіційним валютним курсом, а за паритетами купівельної спроможності, що для більшості країн істотно відрізняються від валютного курсу[10].

Показники ВНД на душу населення, які багато в чому визначають життєвий рівень наших громадян, в Україні вкрай низькі. Вони на 37% нижчі від середньосвітових, не кажучи вже про порівняння з аналогами для країн Євросоюзу, які вищі в кілька разів. За цим критерієм Україна перебуває на 99-му місці. ВНД на душу населення за роки незалежності зменшився приблизно на 22% [20].

Таким чином, з проведеного аналізу можна зробити такі висновки: перше десятиліття демократії принесло українським громадянам нові можливості й свободи і, разом з тим, — зменшення середніх доходів у розрахунку на душу населення. За період 1992—1998 рр. цей показник зменшився на 46,1 % — безпрецедентне падіння за такий короткий період. З цим економічним спадом також пов'язане зменшення тривалості життя. Однак зменшення середнього ВВП на душу населення не відображає всіх реалій життя у сьогоднішній Україні. Чимала частка українців живуть сьогодні значно краще, ніж жили найзаможніші люди за радянських часів. Разом з тим, поширеною реальністю стали злидні, жебрацтво, неможливість отримати потрібну медичну допомогу і багато інших негативів, що обумовлені бідністю і зменшують загальний рівень людського розвитку. На фоні економічного зростання необхідно забезпечити подолання набутих в період кризи важких соціально-економічних проблем. В цьому аспекті актуальним для України є зменшення соціальної диференціації, подолання бідності, попередження неграмотності серед молоді, приборкання темпів розповсюдження тяжких хвороб (в тому числі соціальних), покращання екологічної ситуації.

Розробка концепції людського розвитку дала змогу сформулювати якісно новий, перспективний підхід до розуміння суспільного прогресу. Цей підхід зорієнтований на людину, на розширення можливостей її життєвого вибору. Він пропонує шляхи розв'язання дуже важливих соціально-економічних проблем, актуальних не лише для країн, що розвиваються, але й для розвинених та постсоціалістичних країн, включаючи й Україну. На основі концепції людського розвитку пропонується виважена і реальна система заходів, що базується на справедлившому розподілі виробничих активів і доходів, орієнтується на розширення можливостей розвитку здібностей і задоволення потреб людей, їхню активну участь в житті суспільства.

РОЗДІЛ 4. ПІДВИЩЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В СТРАТЕГІЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Нині все більше актуальності набуває тема дослідження принципів інвестування людського капіталу з метою зменшення ризиків та досягнення запланованих ефектів від інвестиційної діяльності.

Оскільки сучасний соціально-економічний розвиток держави значно залежить від основного багатства суспільства – людського капіталу з його індивідуальними цінностями, знаннями, відповідною кваліфікацією та надбаннями, є основою забезпечення розширеного відтворення благ та послуг, розвитку сучасного ринку праці та найбільш важливою умовою становлення постіндустріальної економіки.

Людський капітал – це накопичений у результаті інвестицій запас знань, навичок, вмінь, кваліфікації, професійної підготовки, мотивації, досвіду, здоров'я, які характеризують індивіда і не можуть бути відділені від нього, використовуються у суспільному виробництві, сприяють зростанню продуктивності праці, економічній і соціальній ефективності, підвищенню конкурентоспроможності економіки і водночас впливають на зростання особистого доходу людини, підприємства і суспільства загалом [13, 60].

Гостра конкуренція та глобалізація вимагають глибоких та різнобічних знань. Вони спровокували виникнення сучасної парадигми розвитку людського капіталу, яка висуває нові вимоги до працівника, вимагає високого професіоналізму, здатності розвиватись, самовдосконалюватись, творчо підходити до виконання поставлених завдань, постійно вчитися і пристосовуватись до мінливих умов ринку, вміти працювати в соціумі. Всі ці елементи вимагають великих затрат часу та грошових засобів, а отже, можуть розглядатися як інвестиції в людський капітал.

Серед основних форм інвестицій у людський капітал слід виділити такі, як витрати на освіту, охорону здоров'я, підготовку до виробничого процесу тощо. На сьогоднішній день людський капітал розглядається як джерело високого доходу в

майбутньому. При цьому інвестиції в цей капітал пов'язані як з економічною, так і з соціальною стороною виробничого процесу [9, 51].

До останнього часу інвестиції в людину розглядалися здебільшого як поточні витрати на підтримку її життєзабезпечення, підвищення освітнього рівня тощо. Однак такі витрати являють собою ніщо інше, як довгострокові капіталовкладення, які приносять зиск як інвесторам, що використовують набуті внаслідок інвестування нові якості робочої сили, так і безпосередньо носіями людського капіталу у вигляді оплати праці [17, 189].

Розвиток людського капіталу має величезний вплив на соціально-економічний, інноваційно-інвестиційний, культурний розвиток держави, визначає її конкурентоспроможність серед інших країн світу, виступає передумовою переходу до інформаційного суспільства та підвищення якості життя, що визначається рівнем розвитку соціальної сфери: освіти, медицини, культури та відпочинку, науки.

Загальноновизнано, що зміцнення і утримання конкурентних позицій країни в глобальному світі залежить від таких параметрів якості життя та розвитку людського капіталу, як:

- обсяг ВВП на душу населення;
- рівень охорони здоров'я і початкової освіти;
- якість послуг вищої освіти та професійного вдосконалення;
- рівень грамотності дорослого населення;
- рівень розвитку соціальної інфраструктури;
- очікувана тривалість життя;
- кількість населення, що проживає за межею бідності;
- інноваційна активність, розвиток науки та запровадження її досягнень у виробництво [13, 61-62].

Людський розвиток має на меті турботу про людину, прагнення розширити можливості її вибору повноцінним життям в умовах свободи та поваги її гідності.

Найбільш елементарними передумовами людського розвитку є довге та здорове життя, освіта, гідний спосіб життя та володіння політичними та громадськими свободами, необхідними для участі в житті суспільства.

На жаль, як показують дослідження, перехідні процеси в переважній більшості країн супроводжуються погіршенням умов і рівня життя населення, практично всіх характеристик людського розвитку. Погіршуються майже всі показники демографічної динаміки, скорочується середня тривалість життя, рівень добробуту і освіти, росте безробіття тощо. Не вирізняється з загального ряду й Україна.

Реальності останніх років – погіршення стану суспільного здоров'я, що відбивається на зростанні захворюваності та смертності, падіння життєвого рівня і реальних доходів більшості населення, зниження бажання до надбання освіти та культурних цінностей. Через нерівномірність виходу з кризи окремих секторів економіки, економічне зростання супроводжується посиленням майнового розшарування населення, недотриманням елементарних стандартів умов праці і низьким рівнем її оплати на більшості підприємств.

Для покращення ситуації в Україні було розроблено «Стратегію демографічного розвитку України на 2006-2015 роки», основним завданням якої є подолання демографічної кризи, поліпшення якості життя населення та збереження духовного потенціалу, за рахунок здійснення таких заходів, як: підвищення конкурентоспроможності та інноваційності економіки, зростання рівня зайнятості та соціальної захищеності, розвиток людського та соціального капіталу, розвиток і підтримка сфери охорони здоров'я, інвестиції в освіту та інфраструктуру освітньої сфери, підвищення якості освітніх послуг, їх відповідність потребам ринку праці, здійснення ефективної міграційної політики тощо [7, 202].

Все частіше виникає необхідність збільшення витрат на освіту, професійну перепідготовку та охорону здоров'я, оскільки саме ці витрати розглядаються як довгострокові інвестиції, ефект від яких отримує як індивід, так і підприємство, держава.

Таким чином, якість життя населення виступає визначальним чинником розвитку людського капіталу, стимулювання ділової активності, посилення конкурентоспроможності та соціально-економічного розвитку країни, залучення вітчизняних та зарубіжних капіталів у продуктивний сектор економіки; стимулює розробку і реалізацію загальнонаціональної програми розвитку людського капіталу, яка буде спрямована на подальше забезпечення економічного зростання, охорони здоров'я, підвищення фізичної активності населення, розвитку системи підготовки кваліфікованих фахівців та добробуту загалом [12, 16].

Якість життя як базис для розвитку людського капіталу впливає на приплив інвестицій, міграційні процеси, ефективність праці, а отже, є чинником конкурентоспроможності країни та впливає на стратегічне планування розвитку людського капіталу.

Пріоритети людського розвитку протидіють невтримній гонці за зростанням виробництва ВВП і споживанням, також сприяють встановленню поміркованого відношення до природи, збереженню та відновленню навколишнього середовища. Людський розвиток, який має на меті забезпечення достойного життя для всіх людей, сприяє подоланню бідності, а отже, зниженню нерівності, становленню і розвитку демократії, збереженню соціальної та політичної стабільності в суспільстві, підвищенню якості життя [1, 165].

Матеріальне багатство, на збільшення якого орієнтувалися попередні концепції розвитку, і яке ще й нині в нашій країні нерідко розглядається як найважливіша цінність, справді має велике значення в житті людей. Однак це значення не є вирішальним, його не можна перебільшувати й ідеалізувати з огляду на такі причини:

По-перше, багатство не є неодмінною умовою демократії, рівноправності в суспільстві, збереження й розвитку культурної спадщини.

По-друге, багатство саме собою не гарантує правопорядку та соціальної злагоди.

По-третє, людські потреби не зводяться до матеріального збагачення: тривале та здорове життя, причетність до культури і науки, творча та суспільна

активність, збереження довкілля і життя у гармонії з природою для багатьох людей були та залишаються або стають значимими цінностями, причому нерідко важливішими, ніж нарощення багатства.

Рівень доходу, досягнутий в країні на теперішній час, не гарантує економічного процвітання в майбутньому. Проте якщо отриманий дохід достатньою мірою інвестується у людський розвиток, то й економічні показники в майбутньому будуть значно кращими, ніж нині. Відмітна особливість концепції людського розвитку полягає в тому, що людям не потрібен безкінечно високий дохід для забезпечення гідного рівня життя. Вищий дохід у цілому сприяє розширенню вибору людини, але цей вплив зменшується мірою збільшення доходу. Можна сказати, що діє принцип спадної корисності доходу для людського розвитку.

В період переходу до ринкової економіки уряд України чітко розумів необхідність рішучого проведення соціально-економічних реформ і в той же час турбувався про відвернення небезпек, які приховує у собі цей процес. Державна соціальна політика була направлена на забезпечення максимально безболісної та зорієнтованої на інтереси людей динаміки цих процесів.

Сформульована концепція та аналіз сучасного рівня людського розвитку дозволяють визначити чотири пріоритетних напрямки людського розвитку для України:

- підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей власноручно вирішувати свою долю, тобто приймати рішення і нести за них відповідальність;
- забезпечення соціальної справедливості по відношенню до кожної людини – в розподілі доходів та оплаті праці залежно від її якості, інтенсивності та кількості, в доступі до освіти, послуг охорони здоров'я, роботи, соціальних благ;
- досягнення ефективної зайнятості, яка б на відміну від сучасного стану забезпечувала не тільки соціальний статус, а й добробут працюючих,

стимулювала легальну ефективну діяльність, а не орієнтацію на тіньовий ринок праці;

- досягнення екологічної безпеки, оскільки рівень забруднення навколишнього середовища в Україні перевищує всі межі можливого, і в багатьох регіонах життя стало просто небезпечним [14, 107].

Охорона та зміцнення здоров'я людей є важливою складовою частиною державного будівництва, соціальної політики, системи національної безпеки, однією з внутрішніх функцій держави. Сучасні вимоги до системи охорони здоров'я і потреба вирішення ключових проблем галузі визначають стратегічні цілі державної політики України в галузі охорони здоров'я:

- 1) збереження і зміцнення здоров'я населення;
- 2) поліпшення медико-демографічної ситуації: збільшення народжуваності; зменшення рівня смертності, особливо немовлят і осіб працездатного віку; подовження тривалості життя, особливо чоловіків;
- 3) ефективна охорона навколишнього природного середовища, мінімізація екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- 4) підвищення рівня санітарної культури населення, формування здорового способу життя;
- 5) поліпшення профілактичної роботи всіх ланок охорони здоров'я; розширення прав і функцій санітарно-епідеміологічної служби, удосконалення її організації;
- 6) удосконалення організації медичної допомоги; пріоритетний розвиток первинної медико-санітарної допомоги; упорядкування мережі та структури закладів охорони здоров'я;
- 7) удосконалення механізмів фінансування закладів охорони здоров'я та оплати праці медичних працівників;
- 8) правове забезпечення реформування і діяльності системи охорони здоров'я.

Для людського розвитку потрібне не лише здоров'я, освіта, гідний рівень життя і політична свобода.

Важливою умовою ефективного інвестування в людський капітал є якість освітніх послуг. Забезпечити підвищення якості освіти можна шляхом глибшої інтеграції вітчизняних навчальних закладів в європейський освітній простір шляхом розвитку співпраці із зарубіжними ВНЗ. Тісне співробітництво дозволить забезпечити інтеграцію навчальних програм підготовки фахівців відповідної галузі, забезпечить академічну мобільність та прискорить впровадження інноваційних, прогресивних форм викладання [18, 28]

Необхідне також визнання державою культурної самобутності народів і сприятливі умови для її існування. Люди повинні мати свободу виразу своєї ідентичності, не наражаючись на дискримінацію в інших сферах життя (наприклад, у виборі місця проживання, отриманні освіти, роботи, медичних послуг). Культурна свобода – одне з основоположних прав людини і важлива складова людського розвитку загалом. Отже, вона заслуговує на увагу та турботу з боку держави.

Концепція людського розвитку пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком:

- по-перше, нарощення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їх активній участі у виробництві та розподілі благ;
- по-друге, справедливий розподіл доходу і багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення;
- по-третє, досягнення ретельної збалансованості соціальних витрат, що всемірно зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства;
- по-четверте, розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній і економічній сферах, причому особливої уваги потребують ті групи населення, чії можливості були з різних причин обмеженими (наприклад, жінки).

Дослідження проблем розвитку різних країн світу протягом останніх 50 років призводить до таких висновків:

- макроекономічна стабільність є однією з невід'ємних умов забезпечення необхідних умов економічного зростання, необхідного для розвитку;
- економічне зростання само по собі не призводить до бажаних результатів у людському розвитку – необхідні чіткі орієнтації на забезпечення потреб населення;
- жоден з окремих напрямів політики не забезпечує процес людського розвитку і навіть не розпочинає його прискорення – необхідний комплексний підхід;
- надзвичайно важлива роль належить інституційній системі, що забезпечує залучення широких верств населення і до прийняття рішень, і до їх реалізації, а також швидко реагує на зміни ситуації [18, 29]

У сучасних умовах забезпечення розвитку людського потенціалу здебільшого залишається прерогативою держави. Це визначає особливу важливість розробки та здійснення взаємопов'язаних державних та регіональних програм, що стосуються розвитку людського потенціалу.

Слід також розробити та прийняти основні напрями соціальної політики держави на період до 2020 р., де виокремити в механізмах реалізації застосування соціальної відповідальності; створити соціологічний моніторинг щодо оцінки соціальної відповідальності державних органів влади та забезпечити широке висвітлення цієї інформації у ЗМІ; відстежувати рівень досягнення пріоритетів розвитку держави (щодо підвищення рівня та якості освіти, здоров'я, життя; економічного зростання та інноваційного розвитку); сприяти та фінансувати дослідження у сфері формування людського капіталу [18, 31].

Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, що підвищення ефективності формування людського капіталу потребує трансформації існуючої інфраструктури, раціоналізації її діяльності, зокрема щодо оновлення функцій. З одного боку, позитивні зміни у макроекономічному середовищі, з іншого, досягнення того рівня людського капіталу, що відповідає потребам інформаційного суспільства і «нової» економіки, потребує новітнього спеціального інституційного середовища. Акцент повинен бути зміщений з

домінування інститутів соціального захисту і боротьби з бідністю на оптимізацію діяльності тих інституцій, що сприятимуть підвищенню якості життя громадян завдяки реалізації внутрішнього потенціалу населення, підприємств та держави.

Слід говорити про необхідність нагальних і чітких реформ та усвідомлення необхідності цілеспрямованої політики формування людського капіталу на рівні країни. Інструментом для проведення такої політики є використання світового досвіду інтенсивного нагромадження людського капіталу для розвитку національної економіки.

Тому державне стимулювання розвитку вітчизняного людського капіталу має охоплювати одразу кілька ключових напрямів у галузях реформування системи охорони здоров'я, підвищення якості освітніх послуг, розвитку науки, удосконалення функціонування інституційної бази розвитку людського капіталу, активної державної політики на ринку праці тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, головне завдання держави – робити життя людей комфортнішим, збільшуючи їхні доходи, та справедливішим, захищаючи їхні права. При цьому необхідно враховувати як об'єктивні так і суб'єктивні показники людського життя, тому що їх сукупність реально відображає рівень і якість людського капіталу, що визначає не тільки кількісні параметри розвитку людства, а й якісні, тобто те, наскільки людина комфортно та вільно почуває себе в державі.

Порівняння індексів тривалості життя, освіченості та рівня життя дає можливість, за інших рівних умов, уточнити пріоритетність відповідних програм людського розвитку і необхідні розміри фінансування їх. Водночас ІЛР не враховує багато параметрів, що забезпечують можливості вибору, і є цінними для людей. У зв'язку з цим необхідно проводити постійну роботу з удосконалення методики його розрахунку та доповнення його іншими синтетичними показниками. Проте жодні зміни у методиці розрахунку ІЛР не повинні зменшити його значення як принципово нового інструмента вивчення суспільного прогресу. Разом з тим методика розрахунку ІЛР має бути розширена та вдосконалена для використання всередині країни.

Державна політика повинна бути спрямована на підвищення показників добробуту країни, це дозволить кожному українцю бути задоволеним своїм життям, а Україні зайняти достойне місце на міжнародній арені.

Слід говорити про необхідність нагальних і чітких реформ та усвідомлення необхідності цілеспрямованої політики формування людського капіталу на рівні країни. Інструментом для проведення такої політики є використання світового досвіду інтенсивного нагромадження людського капіталу для розвитку національної економіки.

Тому державне стимулювання розвитку вітчизняного людського капіталу має охоплювати одразу кілька ключових напрямів у галузях реформування системи охорони здоров'я, підвищення якості освітніх послуг, розвитку науки, удосконалення функціонування інституційної бази розвитку людського капіталу, активної державної політики на ринку праці тощо.

Обґрунтована необхідність оцінки ефективності системи соціально-економічного забезпечення людського розвитку за групою запропонованих показників, що характеризують досягнутий рівень реальних доходів та майнової забезпеченості населення, споживання матеріальних благ, культурних і побутових послуг, ступінь забезпечення населення належними умовами у виробництві і побуті, сферах духовного, фізичного та соціального розвитку, рівень існуючих соціально-правових гарантій населення, а також надійність у забезпеченні політичних свобод і прав громадян у суспільстві.

Важливо зауважити, що фактично всі країни розміщуються в рейтингу ІЛР в спадному порядку, і найбільшу увагу привертає їхнє місце в індексі, а не його абсолютне значення, хоча різниця індексів країн, що стоять поряд у списку, може складати всього 3-5%, а отже і не може відображати реальну відмінність соціального становища в них. Проте розвинені країни продовжують використовувати свої високі позиції в індексі для самореклами на світовій арені та впроваджують непотрібні соціальні заходи для того, щоб зайняти перші місця в індексі. Задля вдосконалення індексу та підвищення його ефективності як індикатора соціальної ситуації в країні пропонуємо впровадити наступні зміни. Перш за все, в індекс необхідно включити й інші складові, наприклад, показники зайнятості та безробіття, грошові вкладення у соціальні програми, участь у міжнародних соціальних проектах, кількість видатних науковців, кількість дітей у сім'ях та можливість надання їм гідної освіти, кількість неповнолітніх, що палять або вживають алкогольні напої тощо.

Крім того, я вважаю за доцільне визначати позицію країни за інтегрованим показником всіх рейтингів цієї країни у різних галузях, які наводяться у щорічних звітах «Про розвиток людського потенціалу». Їх представлено у вигляді таблиць, де країни згруповано за величезною кількістю критеріїв: розвитком технологій, фінансів, екологічним становищем тощо.

Насамкінець пропоную замінити показники писемності та залученості до освітнього процесу на показники індексу культурного капіталу, який, так само як

і індекс розвитку людського потенціалу, щорічно розраховується міжнародними інституціями.

Отже, індекс людського розвитку можна було б вдосконалити та зробити більш надійним індикатором ефективності соціальної політики країни шляхом внесення до нього деяких поправок. Ця проблема є досить актуальною та вимагає подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базиліук А. В. Зв'язок якості життя з інвестиціями в людський капітал [Текст] / А. В. Базиліук, В. В. Гошовська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. - №1. – С. 163-167.
2. В Україні скоротилися доходи і тривалість життя: (індекс людського розвитку: рейтинг ООН) [Текст] // Соціальний захист. – 2013. - №3. – С. 32-37.
3. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини [Текст]: Підручник / О.А. Грішнова. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во “Знання”, КОО. – 2007. – 559 с.
4. Грішнова О. А. Людський розвиток [Текст]: Навч. посіб. / О. А. Грішнова . – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
5. Думанська В. Освіта в системі інститутів людського розвитку [Текст] / В. Думанська // Україна: аспекти праці. – 2009. - №5. – С.25-29
6. Колеснікова К. Чи рухатиметься Україна «південним» шляхом?: [проблеми розвитку людства] [Текст] / К. Колеснікова // Вісник Пенсійного фонду України. – 2013. - №6. – С. 36-37
7. Кондиріна А. Г. Прогноз індексу людського розвитку в Україні до 2015 року [Текст] / А. Г. Кондиріна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. - №4. – С. 201-205.
8. Кондратюк Ю. Ф. Продуктивність праці як компонент індексу людського розвитку [Текст] / Ю. Ф. Кондратюк // Інноваційна економіка. – 2013. - №4. – С. 171-173.
9. Левчук О. В. Оцінка соціальної ефективності інвестицій: теоретичний та прикладний аспект [Текст] / О.В.Левчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №5. – С.51-53
10. Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання [Текст]: Автореферат / В.О. Мандибура. – К., 1999. – 36 с.
11. Переверзева А. В. Індекс людського щастя – показників рівня реалізації людського потенціалу [Текст] / А. В. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №7. – С.201-207.

12. Подра О. Визначення принципів інвестування людського капіталу в умовах інформаційного суспільства [Текст] / О. Подра // Економічний аналіз. – 2012. Вип.11, ч.3. – С.15-18.

13. Подра О. Інвестиції в людський капітал як чинник підвищення якості життя [Текст] / О. Подра // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10, ч. 2. – С. 59-62.

14. Стрижак О. О. Людський розвиток [Текст]: навч. Посіб. / О. О. Стрижак. – Х.: ХНЕУ, 2012. – 292 с.

15. Тодаро М.П. Экономическое развитие [Текст]: Учебник для вузов по экон. спец. / Пер. с англ. Л.В. Зевин и др. – М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ. – 1997. – 667 с.

16. Фертікова Т. М. Проблема вимірювання добробуту та його оцінка в Україні [Текст]: Т. М. Фертікова // Наукові роботи. – 2010. - №76. Том 89 Економічні науки. – С. 7-10.

17. Хромов М. І. Інвестиції в людський капітал: особливості визначення та критерії оцінки ефективності [Текст] / М. І. хромов // Економіка промисловості. – 2010. - №2. – С. 188-195.

18. Шурпа С. Я. Сучасні напрямки підвищення ефективності інвестування в людський капітал [Текст] / С. Шурпа // Україна:аспекти праці. – 2013. - №4. – С. 28-32.

19. Всесвітня база даних про щастя (World Database of Happiness) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>

20. Доповідь ООН: Україна за індексом людського розвитку поряд з Македонією // Українська правда. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/03/15/6985637/>

21. Індекс розвитку людського потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_розвитку_людського_потенціалу.

22. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/index-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>

23. Національна доповідь про людський розвиток 2013 року «Україна: на шляху до соціального залучення». – UNDP, Програма розвитку ООН в Україні. – К. – 123 с. – К., UNDP Україна, 2011. – 123 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2013_](http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2013_Ukr.pdf)

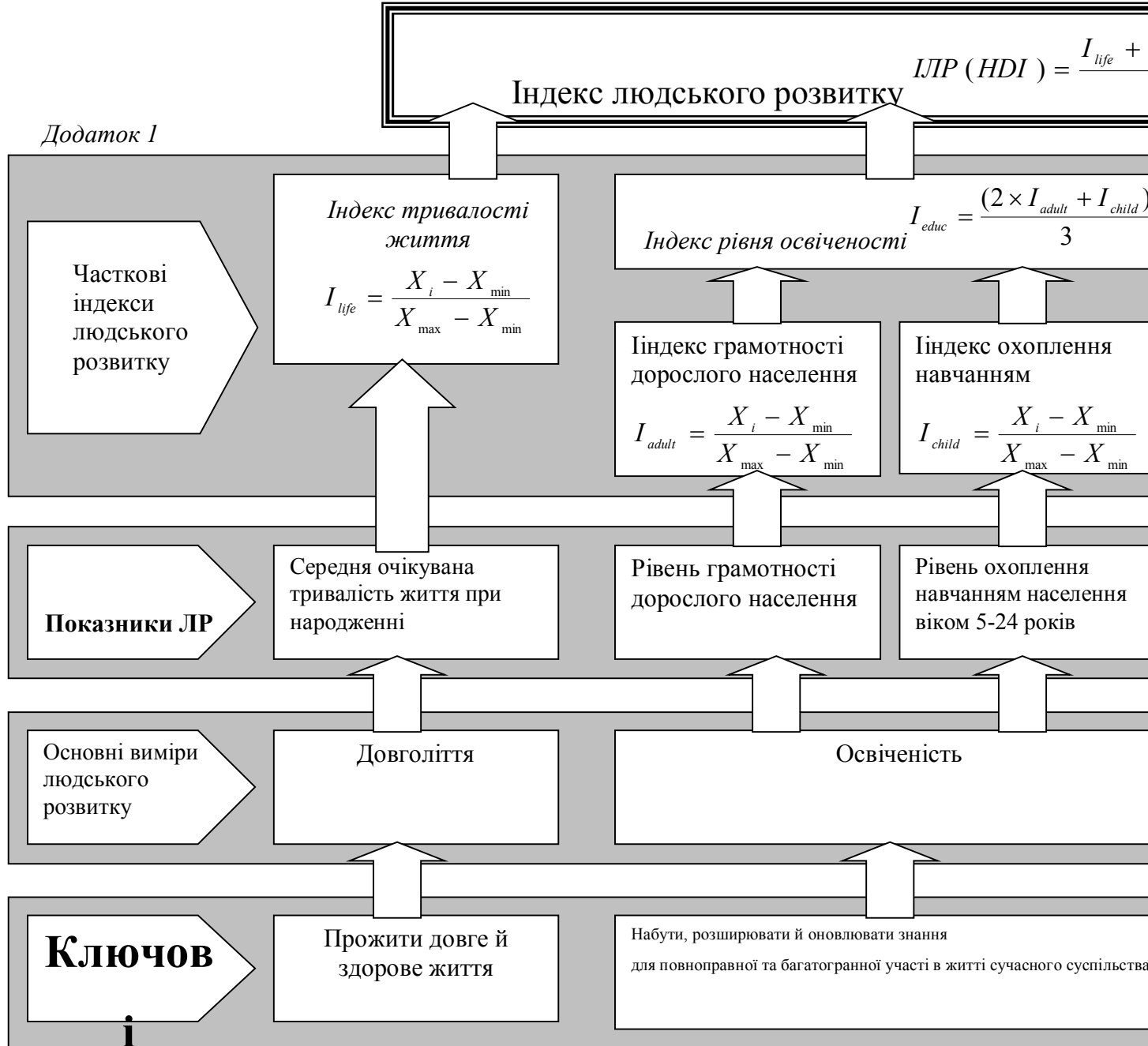
Ukr.pdf.

24. Ревенко А. Україна у світових координатах людського розвитку: тупцювання на місці / А. Ревенко // «Дзеркало тижня. Україна». – 2013. - №11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/ukrayina-u-svitovih-koordinatah-lyudskogo-rozvitku-tupcyuvannya-na-misci.html>

25. Human Development Reports [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en>

26. Wealth of Nations Triangle Index [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://earlmisquitta.com/clients/globalhorizonfund/v1/WNIOverview.php>

27. Wolfers J. The Economics of Happiness, Part 4: Are Rich People Happier than Poor People?//The New York Times.-2008.-April 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://freakonomics.com/2008/04/22/the-economics-of-happiness-part-4-are-rich-people-happier-than-poor-people/>

Таблиця 1

Залежність щастя людей від рівня доходу їхніх сімей [25]

Доходи сім'ї за рік, дол. США	Дуже щасливий, %	Помірно щасливий, %	Не дуже щасливий, %
<12500 (менше 10%)	21	53	26
12500-49999	25	61	13
50000-149999	40	54	6
>150000 (більше 10%)	53	45	2

Додаток 3

Таблиця 2

УКРАЇНА ТА ІНШІ КРАЇНИ В ІЛР ДОПОВІДІ ПРООН 2013 р*

Країна, місце в індексі	Індекс 2012 р.	Тривалість життя, років, 2012 р.	ВНД за ПКС на д.н., дол. У цінах 2005 р., 2012 р.	Середня тривалість навчання, років, 2010 р.	Очікувана тривалість навчання дітей, років, 2011 р.
1. Норвегія	0,955	81,3	48688	12,6	17,5
2. Австралія	0,938	82,0	34340	12,0	19,6
3. США	0,937	78,7	43480	13,3	16,8
4. Нідерланди	0,921	80,8	37282	11,6	16,9
5. ФРН	0,920	80,6	35431	12,2	16,4
7. Швеція	0,916	81,6	36143	11,7	16,0
10. Японія	0,912	83,6	32545	11,6	15,3
12. Корея	0,909	80,7	28231	11,6	17,2
20. Франція	0,893	81,7	30277	10,6	16,1
25. Італія	0,881	82,0	26158	10,1	16,2
26. Великобританія	0,875	80,3	32538	9,4	16,4
35. Словачія	0,840	75,6	19696	11,6	14,7
37. Угорщина	0,831	74,6	16088	11,7	15,3
39. Польща	0,821	76,3	17776	10,0	15,2
50. Білорусь	0,793	70,6	13385	11,5	14,7
55. Росія	0,788	69,1	14461	11,7	14,3
56. Румунія	0,786	74,2	11011	10,4	14,5
69. Казахстан	0,754	67,4	10451	10,4	15,3
78. Македонія	0,740	75,0	9377	8,2	13,4
78. Україна	0,740	68,8	6428	11,3	14,8
90. Туреччина	0,722	74,2	13710	6,5	12,9
101. Китай	0,699	73,7	7945	7,5	11,7
187. Нігер	0,304	55,1	701	1,4	4,9
Світ	0,694	70,1	10184	7,5	11,6

*Human Development Report 2013, The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World, UNDP, New York, 2013

Додаток 4

Таблиця 3

Тенденції ІЛР України на основі узгоджених даних часових рядів, нових складових показників і нової методології [23]

Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.) 2005 р.
69,8	12,5	9,1	8252

67,9	11,9	10,4	3535
67,4	12,7	10,7	3585
67,5	14,2	11,1	5520
68,2	14,8	11,3	5938
68,5	14,8	11,3	6210
68,8	14,8	11,3	6428